

Pettemer- en Hargerpolder

De heer Piet Glas is 13 jaar secretaris geweest van de Historische Vereniging Zijpe en heeft het boek *Petten, stiefkind aan Zee* verzorgd in het kader van 1250 jaar Petten. Hij voelt zich betrokken bij onze leefomgeving en steekt voor het behoud van de kwaliteit daadwerkelijk de handen uit de mouwen met een grondige onderbouwing van zijn argumenten. We mogen de lezer dan ook wijzen op het artikel Eilighers venne in *Scoronlo* nummer 24 dat blijkt geeft van zo'n onderbouwing gebaseerd in dit geval op historische feiten. Bij het lezen van dit artikel van de heer Glas zie je het oude land voor je. Land met veelal grenzen die honderden jaren geleden zijn vastgelegd. Zelfs het zetten van de ploeg in het land doet de kenner al pijn. Jammer dat vaak het historisch besef ontbreekt bij instanties en particulieren aan wie het beheer van deze gronden is toevertrouwd. Zelfs bij hen aan wie het meest absolute recht, dat van eigendom is gegeven.

Inleiding

Als je door de Pettemer- en Hargerpolder fietst of loopt, bekruipt je het gevoel dat je terug in de tijd bent. Dat klopt eigenlijk ook wel, want het is een heel bijzonder gebied waarvan veel elementen sinds de Middeleeuwen ongewijzigd zijn. Zo'n duizend jaar zijn mensen hier druk doende om hun dagelijks brood te verdienen. Er hangt een sfeer die je ook in middeleeuwse stadjes in Italië tegenkomt. Net of de oude bewoners over je schouders meekijken.

De bestemming is agrarisch gebied, van natuurwetenschappelijk belang. Dus het lijkt er op dat de vogeltjes ons beschermen tegen projectontwikkelaars. Maar het bizarre is dat juist uit de natuurhoek een nieuwe dreiging ontstaat. Met gemak wordt er over een kerf (het doorsteken van de dijk) gesproken, ook wil men het gebied unieker(?) maken door het maaiveld te verlagen en de slootkanten af te schuinen. Dit omdat de bestaande natuur verdreven moet worden voor een, voor kenners, veel zeldzamere natuur, namelijk zoutminnende plantjes.

Een ander actueel gevaar is een dijkverhoging, met als logisch gevolg; landverlies in deze polder. Het lijkt er op dat we met al onze kennis, middelen en rijkdom nog steeds niets anders hebben dan de tactiek van de afgelopen eeuwen, namelijk landinwaartse kustverdediging.

Genoeg redenen om eens nader te kijken waarom de polder zo bijzonder is en waarom de bestemming "agrarisches gebied van cultuurwetenschappelijk belang" zou moeten zijn.

Ontstaansgeschiedenis

Figuur 1
Situatie voor de drooglegging van de Zijpe, dat is nog waddengebied

In de 8ste eeuw, de tijd dat Willibrord het christendom in onze contreien bracht en door Pepijn II tot bisschop van Utrecht en de Friezen benoemd werd, woonden de mensen boven het IJ alleen op de duinwallen. Vanaf die tijd was het, in het Holoceen gevormde, veen in gaan klinken. Door erosie, ontginning en binnendringend zeewater was het land zodanig verlaagd dat de zee vrij spel kreeg in grote delen van de Noordkop. Op de hoger gelegen geestgronden en de duinenrij bleef bewoning mogelijk. Het spreekt voor zich dat de bewoners niet alleen van vis konden leven en dus baat hadden bij een achterland waar landbouw en veeteelt mogelijk was. Het zeewater dat vanuit het noorden achter de duinen langs liep en bij Camperduin naar het oosten moest afbuigen, sedimenteerde in het hele gebied maar het meest langs de randen. Zie figuur 1. Grondboringen geven aan dat er tussen de bovenlaag en de veenbasis vijf verschillende kleilagen liggen, wat op vijf langer durende overstromingen duidt¹⁾. Het is logisch te veronderstellen

dat de bewoners van Hargen, Camp en Petten al in een heel vroeg stadium schorren min of meer veilig stelden voor eigen gebruik. De schorren waren bijzonder geschikt voor schapenteelt en dat bood de vissers behalve voedsel ook handelswaar. Dat was mogelijk omdat, in tegenstelling tot de Groeterpolder en de Grootdammerpolder, mogelijkheid tot afwatering nabij was. Het is nu nog steeds zo dat de grondwaterstroming vanuit de Pettemerpolder naar het noorden stroomt. Ook had men aanvankelijk aan kaden, zoals de Kamperkade, voldoende om het water buiten te houden. Pas na 1100 ontstond de noodzaak om de Schoorlse zeedijk en de Slaperdijk te transformeren in "echte" dijken.

Het is zeer waarschijnlijk dat het gebied ruim voor het jaar 1000 in gebruik was. Dat kan men ook afleiden uit de archiefgegevens van de abdij van Egmond. Deze abdij, gesticht in 922, had van Graaf Dirk II (voor zijn sterfjaar omtrent 983), 11 ¼ hoeve gekregen.²⁾

In een nog niet gepubliceerd artikel van Siewertsen, waarin hij reconstructies bespreekt die hij heeft gemaakt van de Pettemer- en Hargerpolder anno 1371, 1571 en 1682, wijst hij op de mogelijkheid dat deze elf hoeven zich bij Camp bevonden, hier wordt in 1571 nog steeds over elf hofsteden gesproken.

Opsommingen in de abdijbezittingen zoals "de eersten tot en met de achtenden slach van den Hoflande" en namen als Grote Hofvenne, Westerhofvenne, Luttkie Hofvenne en Bachuse (gezamenlijke bakplaats) van de percelen in de Hargerpolder wijzen er sterk op dat er een gemeenschap in de vorm van een hofstelsel is geweest, voordat de abdij zich hier manifesteerde.

Het hofstelsel stond voor een gesloten economische gemeenschap waarbij de boeren de pacht met producten en arbeid betaalden. De grootgrondbezitter huide in de vronhoeve, dat vanwege de daar gehouden rechtsspraak ook dinghof werd genoemd. In de abdij-lijst van 1388 wordt zowel de dinghof als de Vroenweg genoemd.³⁾

Als Siewertsen gelijk heeft betekent dit, dat in ieder geval een deel van de Pettemer- en Hargerpolder al ruim voor 1100 in gebruik was. Dat betekent niet dat de polder zonder hulp van de abdij behouden was gebleven tegen de heftige stormvloed in de 11de en 12de eeuw. Na de aanleg van de Schoorlse Zeedijk, als sluitstuk van de Westfriese Omringdijk, omstreeks 1250 leek het gevaar aan de noordzijde voor het grootste deel geweken en kwam de druk vanaf de Noordzee op de westzijde te staan, waar de duinen noordelijk van Camp steeds smaller werden. Toch was het aan de Kamperkade, de grens tussen de Pettemerpolder en de

Hagerpolder te danken dat de vloed uit het noorden, waaruit de Leipolder ontstond niet het hele gebied verwoestte.

Waar hoorde het gebied bij?

Er zijn vier bronnen die min of meer aan elkaar verwant zijn waarin onze dorpen genoemd worden. De stukken hebben allen betrekking op vroegere bezittingen van Echternach.⁴⁾

1) De verzameling afschriften van bezitstitels, genaamd Cartularium van Radboud dat zich bevindt in het British Museum te Londen. Het Cartularium is in de 12de eeuw in Egmond terecht gekomen. Hierin worden Campthorpa, Haragum, Pathem en Scoronlo genoemd. De lijsten zijn ca. 870 samengesteld.

2) De kerkelijstjes van Echternach, deel uitmakend van het Sacramentum van Echternach, die zich in de Bibliothèque Nationale in Paris bevinden. Deze betreffen meerdere (elkaar deels overlappende) naamlijsten. In deze lijsten komt Harga (1x) en Petheim (2x) voor. Eénmaal staat "capella" bij Petheim vermeld.

3) Een acte uit 1063, opgesteld door de abdij van Echternach tegenover de Graaf van Holland en de abdij van Egmond, waarin zij aanspraak maken op 24 kerken die 350 jaar daarvoor aan Willibrord zouden hebben toebehoord. Genoemd worden Petthem en Harago.

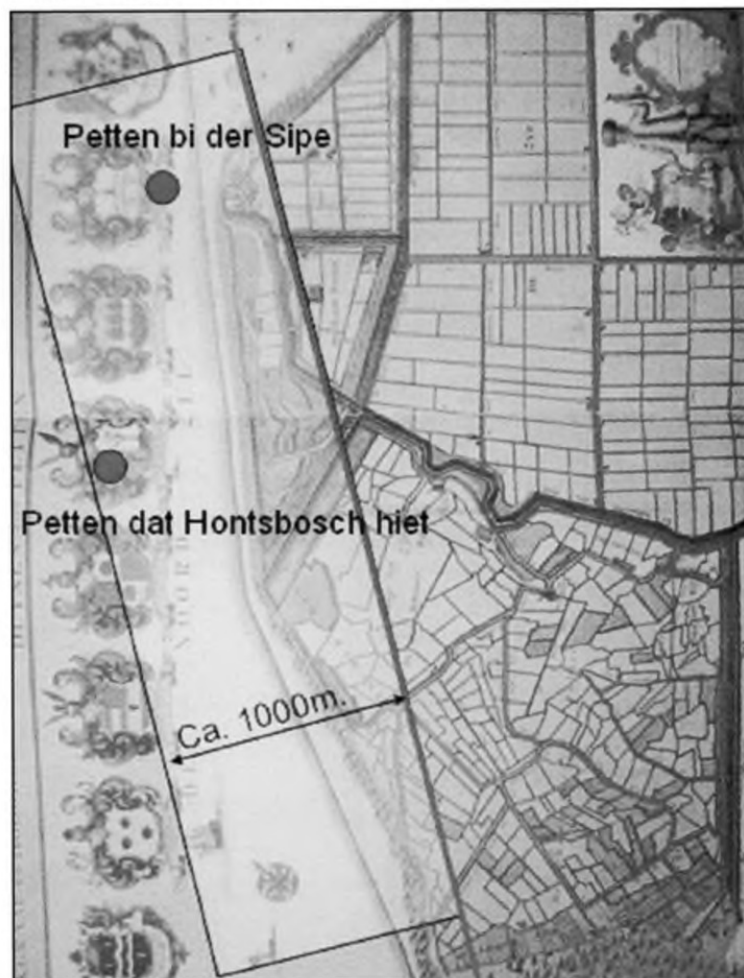
4) In een acte, gedateerd 28 december 1063 erkent Bisschop Willem I van Utrecht dat de graven van Holland onrechtmatig kerken in bezit hebben genomen die door Karel Martel en anderen omstreeks 700 nC. geschonken zouden zijn aan de

abdij van Echternach. Op de lijst, behorende bij de acte, staat onder de hoofdkerken (mater) Petthem en bij de kapellen Harago.

De opgesomde archiefstukken weerspiegelen een machtsstrijd gevoerd door de Bisschop van Utrecht, die met alle mogelijke middelen de groeiende macht

eeuw nog altijd de Wilbertsdal (Wilbert = Willibrord) als herkenningspunt bij dijkwerkzaamheden in gebruik.

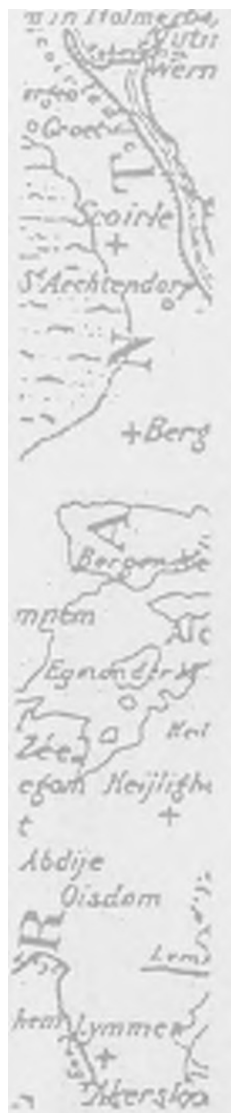
Het dorp bezat dus een moederkerk en oorspronkelijk hoorde Schoorl, Bergen, Camp en Hargen bij de Kerspel.⁵⁾ De acte waarin Petten als moeder-

Figuur 2: kustverlies sinds 1300

van de graven van Holland probeerde te stoppen. Het genoemde Pathem, Petthem, Petheim betreft het dorp Petten, dat later in de stukken voor zou komen als "Petten dat Hontsbosch hiet". Nog later wordt het ook "Petten in Nolmerban" genoemd. De bovengenoemde acten wijzen er op dat de kerk van Petten gesticht is door Willibrordus (±739), die stierf als abt van Echternach. Op de plaats waar dit dorp lag (zie figuur 2) was in de 16de

kerk wordt aangeduid is onderkend door iedereen die iets in het graafschap te vertellen had. Ook is er geen reden om ten onrechte de kerk van Petten als moederkerk te classificeren.⁶⁾ De aanduiding capella op de kerkelijstjes wordt derhalve als een vergissing beschouwd, misschien veroorzaakt door de uiterlijke nietigheid van het kerkje ten tijde van het bezoek hieraan. De kerk moest immers regelmatig opnieuw landinwaarts herbouwd

worden. In 1303 en 1335 was de moederkerk nog zo belangrijk voor Kennemerland, dat het de provisor (kerkelijk rechter) voor dat gebied leverde.⁷⁾

In de 9de eeuw werd dit gebied ook het militaire district. In het district van Petten en Schoorl moest men in 1352-1356 een riantal van 40 aan de Graaf van Holland leveren, waarschijnlijk 2 koggen met elk 20 roeiers.⁸⁾

Het gebied kwam in het begin van de 10de eeuw onder het gezag van de Graaf van Holland. De graven kregen ook de inkomsten uit de kerken in dit gebied en uit dankbaarheid hiervoor (en ongetwijfeld ook voor hun zielenheil) stichtten zij de abdij van Egmond. Vanaf 988 waren veel landerijen eigendom van de abdij van Egmond. Zo ook in de Harger- en Pettemerpolder. Meer dan een derde van alle percelen waren van de abdij en door de eeuwen heen behielden zij een constante hoeveelheid grond. Dat wil zeggen; als er land verloren ging door overmollen, verstuing of overstroming, kochten zij weer een zelfde hoeveelheid land aan.

Hoewel de abdij veel grond in bezit had waren de graven van Holland de baas. Het is verwonderlijk dat het gebied nooit beleend is, terwijl alle ambachten in de omgeving wel beleend waren. Ook dat is een aanwijzing dat het gebied al van oudsher bezit was van de Hollandse graven. Aan de noordzijde van de Pettemerpolder, alias Leipolder, alias Nolmerban had Floris IV in 1229 het Noorderambacht tot Petten beleend aan Nikolaas Persijn van Haarlem en Willem van Egmond. Van dit Noorderambacht was Petten bij der Sipe de centrale plaats. Waarschijnlijk lag het in de bedoeling van de graaf dat Persijn en van Egmond kwelderstukken

van de Zijpe zouden gaan droogleggen en Petten bij der Sipe als vissers- en havenplaats zou ontwikkelen. Het stuk ingeklemd tussen de Mosterdweg en de Hondsboschevaart, genaamd Pettemerban, behoorde bij dit Noorderambacht en was misschien de eerste fase van de drooglegging door Persijn en van Egmond. In dat geval was dus voor die tijd de Mosterdweg de noordgrens van het vaste land.

Het Zuiderambacht bestond uit Nolmerban, Harrigerban (samen de Harger- en Pettemerpolder), Groederban en Schoorlerban, met zoals gezegd Petten dat Hondsbosch hiet als bestuurlijk en kerkelijk centrum. In 1401 werd Groet afgesplitst en in 1409 werd Schoorl en Kamp aan de Heer van Brederode gegeven. Daarmee was de zuidgrens opgeschoven tot de Kamperkade. Dit duurde tot de Elisabethsvloed in 1421 toesloeg. Grote delen van de Pettemerpolder gingen verloren en 400 inwoners die zich in de kerk verschanst hadden verdronken. Daarmee had Petten dat Hondsbosch hiet zijn belang verloren en daarmee de interesse (=inkomsten) van de graaf. In 1458 voegt Philips van Bourgondië 't "suyderambocht van Petten ende geheeten is die Nolle" toe aan het schoutambacht van Groet. De rollen waren nu omgedraaid. Dit zou duren tot 1570, toen de Pettemerpolder (Nolmerban) werd samengevoegd met het Noorderambacht, met Petten bij der Sipe als centrum.

Hiermee was de Heerlijkheid Petten en Nolmerban geboren. Deze bleef bestaan tot 1848, vlak voor de dood van de laatste Heer van Petten Mr. Clemens Sandenbergh Matthiessen in 1854. Toen was het inmiddels al onder invloed van de Fransen omgevormd tot de Gemeente Petten. De Gemeente

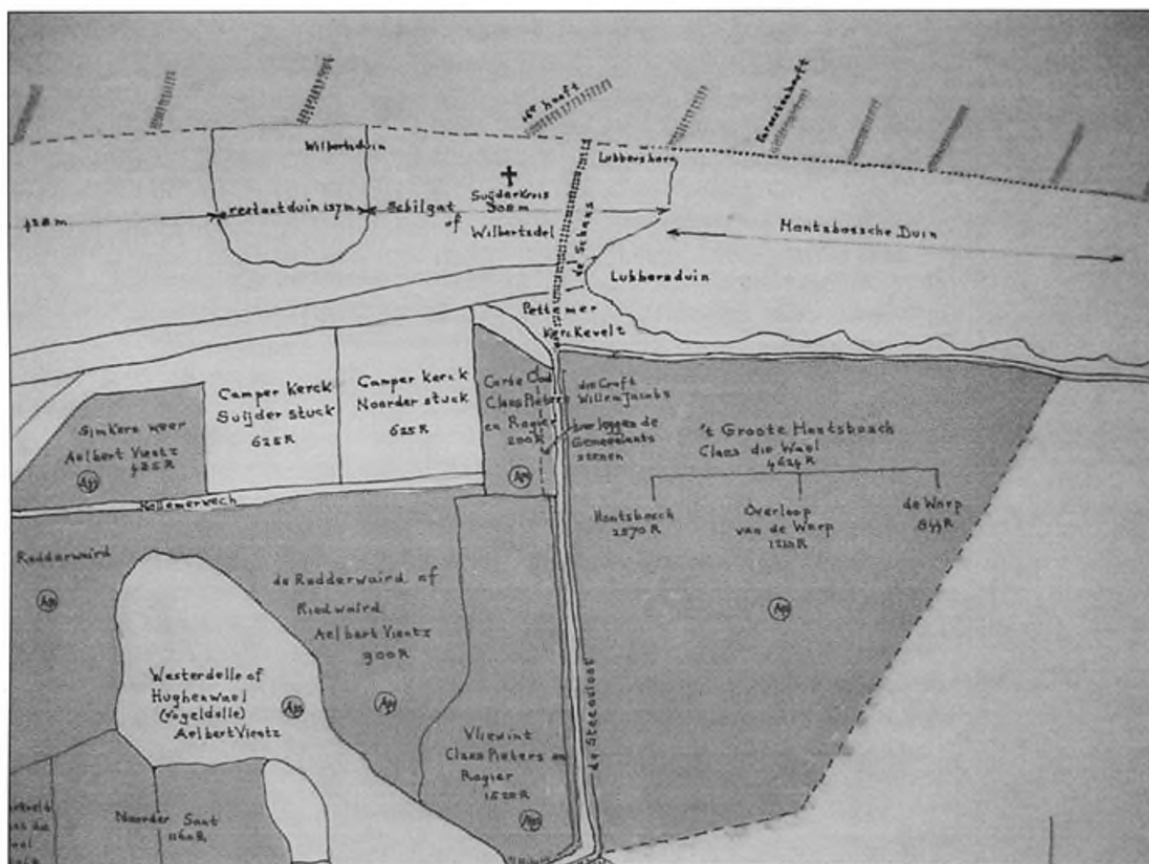
Petten deed omstreeks 1900 pogingen om samen door te gaan met Schoorl. Maar vanwege de hachelijke financiële situatie van Petten hapte Schoorl niet toe. In 1929 werd Petten aan de Gemeente Zijpe toegevoegd. Bij de gemeentelijke herindeling van 1989 werd de Pettemerpolder weer bij de Gemeente Schoorl gevoegd, om tenslotte in 2001 op te gaan in de Gemeente Bergen.

Waar werd het land voor gebruikt?

We zagen al eerder dat de schorren of gorzen uitstekend geschikt waren voor schapenteelt. Na het ontginnen en cultiveren werden de kavels voor meerdere doeleinden gebruikt. In de stukken wordt vaak het gebruik van het land genoemd om aan te geven in welke prijsklasse de belasting viel. Zo sprak men naast weydeland van rietlanden, maar ook van saedeland. Het riet werd natuurlijk voor dakbedekking gebruikt en bij saedeland moet men denken aan graansoorten. Vlak naast Petten dat Hondsbosch hiet lag een akker, genaamd het Groote Hondsbosch. Naar deze grote kavel, dat in 1371 in bezit was van de abdij en door Piet Willemsz tot Petten werd gebruikt, is uiteindelijk de ons welbekende dijk vernoemd. In 1371-1378 werd het door de abdij als weydeland verhuurd. In een verklaring van 5 november 1728 vertelde de omtrent 55 jaar oude Cornelis Maartensz. Edel uit de Hazepolder, dat hij als jongen van 18 (dus eind 1600) de toenmalige huurder, Gert Walraven van Brederode, geholpen had met "het koorn te scheren". Ondanks dat het kavel in 1584 afgenomen was van de katholieke abdij en verdeeld was over verschillende steden en ondanks het al deels opgeofferd was aan het duin sprak Edel nog steeds

Eilighers Venne of
Westerhofvenne

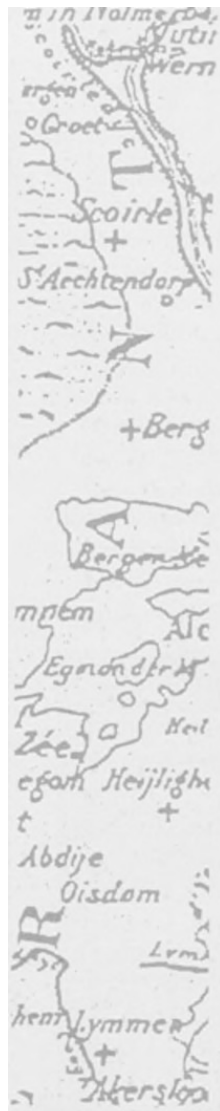
toen aangeduid als Westervenne genomt Eilighers venne. De bevolking noemde het perceel kennelijk naar oud gebruik Eilighers venne. In 1371 vermeld de abdijs in haar manualen de naam Westervenne, dus moet de naam van vóór die tijd stammen. Dat klopt ook want een oorkonde uit 1120 laat zien hoe dit land in handen komt van de abdijs. Graaf Floris II zelf riep de belangrijke mannen uit Kennemerland bijeen om een grondruil te bevestigen. Eilger

Fragment van een reconstructiekaart (1571) van Siewertsen ³⁾ met 't Groote Hondsbosch, het donkere deel van de kavels zijn abdijbezit. Van Petten dat Hontbosch heet resteert slechts het Suyderkruis, dat de plaats van de voormalige kerk en kerkhof aangeeft.

Eén van die namen was de Overloop. Hiernaar is de brug in de nieuwbouwwijk Nolmerban te Petten vernoemd. Ook de straatnamen Westerdelle, Vliewint, Wilbertsdel en Coppersdelle vinden hun oorsprong in de Pettemerpolder (alias Nolmerban). (zie fig. 4).

In 1568 was het perceel nog
eigendom van de abdij en werd

en abt Adalardus, als belanghebbenden, waren er natuurlijk bij. Eilger kreeg landerijen bij Schermer en Beemster van de abdij in ruil voor grond bij Alkmaar en Hargen. Dat laatste zou nog lang bekend staan als Eilighers venne. Ook namen als Azinger Oert, Asinge Quatvenne en Smedinger hinc lant wijzen op een middeleeuwse oorsprong.

PIET GLAS

januari 2008

Nawoord

De Pettemer- en Hargerpolder is in combinatie met de vele geschreven bronnen die bewaard zijn gebleven en in combinatie met (nog meer) archeologisch onderzoek van hoog cultuurhistorisch belang. Steeds meer vragen blijken opgelost te kunnen worden door intensieve speurders. Naast het punt dat hier het Christendom in Holland startte, zijn hier ook uiteindelijk de eerste droogleggingen in Nederland begonnen. Toen de toenmalige noordkust van de provincie afgesloten was konden de technieken verder ontwikkelen voor de vele binnenmeren achter de duinenrij. En, zoals wij weten is Nederland door zijn droogmakerijtechniek zo welvarend geworden als het nu is.

**De boodschap is dus:
"Handen af van de
Pettemer- en Harger-
polder!"**

De afbeeldingen zijn afkomstig van de schrijver van dit artikel.

1) Schermer A. 1985,, Mens en bodem achter de Hondsbossche en duinen. Vijfde uitgave van "Vrienden van de Hondsbossche"

2) Hof J. 1973, De abdij van Egmond van de aanvang tot 1573, Hollandse Studiën 5, 's Gravenhage 1973

3) Siewertsen W. 1997, Het landverlies van de Pettemer- en Hargerpolder vanaf 1300 na Chr. (niet gepubliceerd)

4) De meeste lijsten zijn gepubliceerd op de website "familie archief IJpelaan", waarop o.a. de letterlijke interpretaties van Koch, Blok en Gysseling zijn opgenomen.

5) Zeiler F.D. 1989, , De heerlijkheid Petten en Nolmerban, Uit: Petten Stiefkind van de zee, red. P. Glas e.a.

6) Berkum A.H. van 1993 De vijf Hollandse kerken van Sint Willibrord, Uit: Egmond tussen Kerk en wereld, Egmondse Studiën 2, red. G.N.M. Vis e.a.

7) Siewertsen W. 2002, Waar lag in de vroege Middeleeuwen het kerkelijk centrum van Kennemerland? Zijper Historie Bladen 20ste jaargang No. 2.

8) Siewertsen W. 1996, Heerkoggen, Zijper Historie Bladen 14de jaargang No. 4.

9) Siewertsen W. 2002, Eilighers venne, Zijper Historie Bladen 20ste jaargang No. 1.